

DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-180-190

УДК 340.153 + 94(477)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник*,

ORCID: 0000-0002-0897-0146

ДЕЯКІ РИСИ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ ДАВНЬОЇ РУСІ КНЯЖОЇ ДОБИ ЯК ДЖЕРЕЛ ПРАВА

Досліджуються питання належності деяким приватноправовим договорам публічно-правових рис, зокрема встановлення ними загальнообов'язкових нормативно-правових вимог. Дається оцінка причин виникнення таких приписів у давньоруських договорах, для чого розкриваються особливості функціонування давньоруського права та законодавства.

Ключові слова: Київська Русь, Давня Русь, середньовічне право, давньоруське право, приватноправовий акт, договір, джерело права.

Роминский Е. В. Некоторые черты частноправовых договоров Древней Руси княжеского периода как источников права

Исследуются вопросы наличия в некоторых частноправовых договорах публично-правовых черт, в частности возможность установления ими общеобязательных нормативно-правовых предписаний. Дается оценка причин возникновения таких предписаний в древнерусских договорах, для чего раскрываются особенности функционирования древнерусского права и законодательства.

Ключевые слова: Киевская Русь, Древняя Русь, средневековое право, древнерусское право, частноправовой акт, договор, источник права.

Rominskyi Yevhen. Some features of the private treaties of Old Rus of the princely era as sources of law

The issues of occurrence of public law features in some private treaties are explored, including the possibility of establishment of mandatory legal requirements through such treaties. The reasons for the emergence of such special features in the Old Rus treaties are reviewed, wherefore the special features of the functioning of Old Rus law and legislation are revealed.

Key words: Kievan Rus, Old Rus, Medieval Law, Old Rus Law, Treaty, Private Legal Act, Source of Law.

Актуальність. Бурхливий розвиток спеціальних історичних дисциплін, зокрема археології, сфрагістики та дипломатики, створює умови для постійного поповнення кола історичних пам'яток, які містять важливу інформацію щодо історії Давньої Русі. Не менше можливостей дає і діджиталізація інформаційно-наукового простору, що сприяє ширшому доступу до раніше віднайдених, але слабо введених до наукового обігу першоджерел. Ці фактори створюють умови для регулярного перегляду уявлень про історико-правову реальність минулого, зокрема і Давньої Русі княжої доби. Порушене питання приватноправових договорів як джерел права дасть змогу з нетрадиційних засад оцінити розвиток та еволюцію давньоруського права та законодавства.

Постановка питання. Договірні відносини в Давній Русі княжої доби та державних утвореннях, що згодом постали на тих самих теренах, мали особливе

* Rominskyi Yevhen, Research Officer

значення. Загалом у вітчизняній юридичній науці домінує позиція щодо розвитку договірних відносин передусім у «цивільному» праві, що є прямим наступником римського права. Натомість ставлення до вітчизняного середньовічного права зводиться до того, що тут діяло переважно звичаєве право та княже законодавство. І ті, і ті норми розглядаються переважно як імперативні, а не диспозитивні. Втім, наявні джерела дають змогу висвітлити багатогранну структуру історико-правової реальності Давньої Русі, яка не була обмежена звичаєм чи законом, і на договори, як у публічній, так і у приватній сферах покладалося широке коло завдань.

Мета та завдання. Ця робота покликана поєднати теоретичні підходи до ролі договору у суспільствах на ранніх етапах розвитку з тими відомостями про Давню Русь княжої доби, які донесли до нас першоджерела. Це дасть змогу розкрити особливості давньоруської історико-правової реальності, зокрема, поглянути на особливості правотворення.

Огляд літератури. Провідне місце у вивченні давньоруського акта належить джерелознавчим і дипломатичним дослідженням. Починаючи від ранніх праць О. С. Лаппо-Данилевського та його учня С. Н. Валка, тексти приватних актів багаторазово видавалися, піддавалися внутрішній та зовнішній критиці, діставали найширше археографічне та дипломатичне висвітлення¹. Це передусім праці Л. В. Черепніна², М. М. Тихомирова³, В. Ф. Андрєєва⁴, Ю. Г. Алексєєва⁵, В. М. Панєяха⁶, В. Л. Яніна⁷, О. А. Купчинського⁸, А. Л. Грязного⁹. Окремо слід зупинитися на постаті Сергія Михайловича Каштанова – найзначнішого дослідника давньоруської дипломатики, з під пера якого вийшли не один десяток відповідних праць за останні 50 років¹⁰. Зокрема, і ряд розвідок щодо приватних актів Давньої Русі¹¹. Важливе значення для вивчення давньоруського права загалом, і приватних актів безпосередньо, становлять дослідження сучасних лінгвістів і текстологів давньоруської мови таких, як А. А. Залізняк, О. О. Гіппіус, С. М. Міхєєв тощо. Натомість у історико-правовій науці останніх десятиліть давньоруський приватний акт не отримав належної уваги. Чи не єдиним позитивним прикладом слід назвати дослідження Ю. В. Оспенніковим приватних актів Північно-Східної Русі XII–XIV ст.¹², хоча здебільшого воно має описовий характер і на ролі договорів як засобу праворегулювання та правотворення не зупиняється.

Загальним місцем для вітчизняної і всієї пострадянської правової науки є визнання першості академіка ВУАН Федора Васильовича Тарановського в царині теоретичного визначення правових витоків договірного регулювання міжродових стосунків¹³. Так, академік Тарановський підкреслював роль договору як регулятора між замкнутими системами права, що діяли в окремих суспільних групах (родах, общинах, станах) у період до створення централізованої держави¹⁴. Науковець докладно не зупинявся на цій проблемі і лише в загальних рисах прив'язував її до реального історичного матеріалу. Однак ймовірно саме його незгасаючий інтерес до названих питань сприяв тому, що роллю договорів у Давній Русі почав займатися його учень І. І. Яковкін¹⁵. Він відзначив договірний характер відносин між соціальними групами у суспільстві, що розвивається¹⁶. Причому такими соціальними групами можуть бути і громади, і стани¹⁷, а самі договори є такими, що творять нове право¹⁸. Більше того, вчений наголосив, що договірні норми в міжстанових та міжобщинних відносинах будуть мати домінуюче значення, порівняно з нормами звичаєвого права, існуючими в них¹⁹. Якщо ж стороною договору є особа, наділена автономною владою, то може

відбуватися процес взаємного перетікання договірних норм у звичаєві та навпаки²⁰. Висновки Яковкіна тим більш цікаві, оскільки він зосереджувався саме на вивченні давньоруського права. На превеликий жаль, громадянська війна, а по ній – новий радянський підхід до науки, не дали змоги Яковкіну завершити його дослідження з історії договору, але подарували науці видатного археографа.

Слід звернути увагу на те, що приватноправові акти цілком слушно названими дослідниками пов'язуються з міжродовими стосунками. Ледь не найкраще це питання було розкрито учнем іншого видатного історика давньоруського права В. І. Сергєєвича С. Б. Веселовським. Досліджуючи історію земельної власності на Русі у XII–XVI ст., він приділив увагу і тим рисам суспільства, які розкривалися на основі вивчення джерел: «все суспільство удільної доби, а частково і Московської держави, складалося з більших та менших стільників. Доволі часто ці стільники були дуже незначних розмірів. Це – якась служила людина з 5–6 селянськими дворищами в своєму помісті чи вотчині, мале село чи група сіл, пожертвуваних монастирю благочестивим вкладником, група сокольників, бортників чи риболовів зі своїми сім'ями та родичами, причт соборного чи сільського храму з декількома половниками на церковній землі тощо. Кожен зі стільників являв собою самостійну, більш чи менш відособлену господарську, податну та адміністративну одиницю»²¹. Особливо слід зазначити те, що ці слова були написані виключно спираючись на публічні та дуже мале коло приватних актів, адже ще не були відомі ані берестяні грамоти, ані графіті на стінах храмів, які сьогодні є провідним джерелом інформації про соціальну структуру давньоруського суспільства. Не менш цікавою є думка вченого і щодо ролі договору в Давній Русі, адже він підкреслює те, що: «жива правотворчість контрагентів різних правочинів не була обмежена загальним правом чи княжими указами та наперед встановленими формами правочинів»²².

У сучасній правовій науці маємо відзначити увагу до проблеми переважно з боку теоретиків права, які бодай і в загальних рисах, але звертають увагу на роль договору в додержавних і ранньодержавних суспільствах²³. Зокрема, можна згадати дослідження Т. В. Кашаніної, яка головними джерелами (формами) станового права визначає саме нормативно-правові договори²⁴. Це зумовлено особливостями останнього, як такого, що було не універсальним і призначалося переважно для врегулювання правовідносин між конкретно визначеними суб'єктами²⁵. А його зміст характеризувався змішанням положень нормативного, правозастосовного та взагалі неправового змісту тощо²⁶. Певну увагу проблемі міжродових і міжсуспільних договорів було також приділено в дослідженнях з історії міжнародного права, однак так само переважно у доволі загальних рисах²⁷.

Як уже зазначалося, власне давньоруські матеріали переважно досліджуються в царині допоміжних історичних дисциплін. Так, їх доволі вузьке коло значно обмежує можливість для отримання інформації для узагальнення, однак завдяки археологічним та сфрагістичним знахідкам, а саме берестяним грамотам, графіті на стінах храмів, епіграфіції тощо, на сьогодні набагато більше відомо про приватні акти, ніж про діюче княже законодавство, а тим паче про звичаєві норми та традиції Давньої Русі княжої доби. Наразі коло матеріалів, що висвітлюють певні аспекти юридичного життя досліджуваної доби, зокрема і щодо приватних договірних відносин, ледь не щороку доповнюється новими пам'ятками. Так, вже 2019 року віднайдено першу берестяну грамоту, яка є частиною протоколу допиту²⁸.

Важливо зазначити, що чимало прихильників має точка зору про те, що незважаючи на поширеність писемності в давньоруському суспільстві, договори укладалися майже виключно в усній формі, де вирішальну роль грали свідки, а не безмовний текст²⁹. І дійсно, вимога «поставити послухів» чи звернення до послухів щодо підтвердження факту певної угоди доволі широко відомі берестяним грамотам та графіті. Зокрема, у найдавнішому відомому тексті договору купівлі-продажу з теренів Русі, а саме у т. зв. договорі княгині Всеволодової щодо купівлі Боянкової землі, що вміщений на стіні Софії Київської, подано повний перелік послухів з обох боків³⁰. Однак в 2010 р. у Старій Русі знайдена грамота, яка дістала № 43³¹. Вона є письмовим зобов'язанням виступити поручителем щодо певної грошової суми та не містить у тексті посилань на свідків. Грамота датується періодом від останньої чверті XII ст. до кінця першої чверті XIII ст., але ймовіріше ближче до першої дати. Тому писане зобов'язання могло бути самостійним свідченням волі особи на рівні з підтвердженням послухів.

Цей шлях еволюції уявлень про формальні вимоги до правочину видається цілком логічним і показує один зі шляхів гарантування факту укладення сторонами певної угоди, який, судячи за пам'ятками, доступними на сьогодні, стане дуже поширеним, починаючи з кінця XIII ст., а більше з другої половини і кінця XIV ст., тобто з часів, коли фіксується початок зростання кількості писаних приватноправових актів, як у північних, так і у південних землях Русі.

Причина ж нам гарно відома з тих самих берестяних грамот: наявність послухів аж ніяк не гарантувала того, що правочин не буде спростований іншою стороною чи третьою особою. Скарги посадовцям, патронам чи родичам у тому, що когось безпідставно княжі отроки, які виконували і функцію сучасних приставів чи судових виконавців, «пограбували за чийсь борг», є доволі поширеними серед віднайдених текстів. Ледей не найдокладніше така історія описана у новгородській берестяній грамоті № 531, яка є листом про допомогу від Анни до її брата Клім'яти³².

Це можна було б розглядати як окремі явища або випадковості і не вбачати зв'язок між поширенням писемного акта та проблемою свідків, однак ця ж таки проблема свідків відзначається і в давньоруській правовій літературі. Зокрема, до нашого часу збереглися дві тематичні систематизації правових приписів, які зосереджують свою увагу на питанні свідків: «Про послухів та число їх» зі складу «Мірила праведного»³³, «Глави про послухів» зі складу «Книг законних»³⁴. Вибіркі з різних правових текстів, поширених на Русі, зосереджені на проблемі кількості і якості послухів, як при розгляді судових справ, так і при укладенні угод. Слід зазначити, що не слід цілковито ототожнювати давньоруське слово «послух» із сучасним «свідок»: послух це також і певний соціальний стан особи, яка може бути послухом, і не завжди власне свідок подій. Частіше це людина, яка може засвідчити необхідні якості певної особи чи групи осіб. Тож хоча в цій роботі слова вживаються як синоніми, але з урахуванням цих особливостей.

З Давньої Русі княжої доби до сьогодні дійшло декілька компілятивних праць, які виступають порадиниками для суддів. Однак є особливість, яка вирізняє пам'ятки «Про послухів та число їх» і «Главу про послухів» серед інших таких текстів. Вони є суто практичними юридичними текстами і складені за такою ж схемою, як і інші суто правові тексти. Натомість питання судового процесу в правових збірках висвітлювалися переважно у формі повчань. Для прикладу це збірник повчань, який становить вступну частину до «Мірила праведного»,³⁵

до якого входять, зокрема, «Слово св. пр. Ісаї до немилостивих князів і злих суддів», «Слово о судіях і волостелях, ємлющих мзду и не в правду судящих», «Слово Сірахово на немилостиві князі, оже не в правду судять», «К судіям», «Слово св. Василя о судіях і про клевети» тощо. Подібні тексти вміщені і до інших правових збірок: «Св. Василя. Предсловіє» та «Св. Василя єже о судіях і о клеветах» у складі юридичного збірника, вміщеного у т. зв. 4-му Троїцькому рукописі³⁶; «Нища не помилувати...» зі складу збірника «Суд Ярослава князя. Устав о всячих пошлинах и о уроцех» (т. зв. Пушкінський збірник)³⁷; вступна стаття до тексту «Руської правди», яка починається словами «Писано бо єсть...», зі складу юридичного збірника, вміщеного у додатку до Новгородської першого літопису (т. зв. Археографічний збірник)³⁸ тощо.

Згадуючи ці приклади, маємо відзначити саме особливості «Про послухів та число їх» і «Глави про послухів» як настанов і рекомендацій, на відміну від повчально-умовляльного жанру «Слів». Можемо зробити висновок, що проблема свідків добре була відома давньоруським правникам і вони приділяли зусилля для її розв'язання.

Один зі шляхів розв'язання зазначених проблем знаходимо у текстах мирних договорів, відомих під назвою рядних грамот, а саме запровадження публічно-правової санкції в самому тексті акта. Такі договори становили одну з найважливіших груп приватноправових актів, оскільки вони спрямовувалися на зупинення суспільного конфлікту, а тому не викликає подиву, що саме в їх текстах знаходимо такі вимоги. Зазначимо, що це саме писані грамоти, оскільки про існування усних угод, підкріплених публічно-правовою санкцією, наразі з джерел невідомо. Найдавніші тексти таких грамот сягають кінця XIII ст. і походять з двох край віддалених територій Русі: з Берегового на Закарпатті та з Пскова³⁹.

Немає потреби докладно тут зупинятися на проблемі примирних договорів, яка висвітлена автором у попередніх працях⁴⁰, але необхідно відповісти на питання про те, чи слід віднести описану у формі публічно-правової санкції новелу до певної місцевої традиції чи звичаю, або розглядати її як наслідок творчості правників чи певного князя. Наразі відповісти однозначно на це питання не видається можливим, але найімовірнішим є варіант, коли такі положення були викладені в певних правових текстах. І законодавчі акти, які тоді були представлені переважно уставними грамотами, і тим більше регіональне за своєю природою звичаєве право, навряд чи могли бути джерелом для майже одночасно укладених договорів на такій великій відстані. До того ж, Берегове лише незадовго перед цим було приєднане до Галицького столу. Додамо, що ці рядні грамоти не лише містять у собі публічно-правові санкції, а й є однаковими за розмірами штрафів. За таких обставин найімовірніше, що джерелом для них слугував певний писаний текст, що тоді був поширений щонайменше в Галицькій землі та у Пскові. Однак такий висновок є лише припущенням.

Отже, підсумовуючи викладене, маємо зазначити, що щонайменше частина приватноправових договорів на кінець XIII ст. містила в собі публічно-правові санкції як засіб забезпечення їх дотримання, поєднавши в собі приватноправові, правозастосовні та правотворчі риси. Такі договори були писаними, звичай містили і перелік свідків.

На сьогодні вкрай мало відомо про ранню історію рядних грамот. Як уже зазначалося, найдавніші наявні тексти не є старшими кінця XIII ст., однак деякі

з числа берестяних грамот XII–XIII ст. можна віднести до пропозицій укласти такий договір. Більшість рядних грамот походить з теренів Новгороду і датується XV ст., що зумовлено передусім кращою збереженістю, як археологічних пам'яток у названому регіоні, так і загалом актового матеріалу, який походить з XV ст. та подальших століть. Щонайменше в XV ст. примірні договори могли укладатися навіть після винесення рішення судом, з його урахуванням, чи скасовуючи вирок⁴¹. Останній факт, своєю чергою, дає змогу поглибленіше оцінити причини, чому приватноправові акти містили в собі правовстановлюючі норми, поєднуючи в собі як риси приватноправових, так і публічно-правових актів.

Особливістю законодавства Давньої Русі княжої доби, яка принципово контрастує з сучасними уявленнями про нормативність, було те, що будь-яка настанова князя, хоч його судові рішення, хоч видана ним уставна грамота чи навіть устав у певній сфері, беззастережно діяли лише за його правління. Можна було б очікувати наступності щодо правових питань при успадкуванні влади від батька до сина, оскільки за таких обставин рішення попереднього правителя мали б ореол родової сакральності, в основі якої повага до батька. Однак успадкування стола від брата до брата і від дядька до племінника, та ще й часто порушуване, коли стіл підряд займали антагоністичні князі, робила таку наступність права просто неможливою. Не дарма спільною рисою давньоруських договорів громад (народу) з князями є тема незмінності рішень попередника у призначеннях, судових рішеннях тощо⁴². Так само й духовні ідеологи та пересічні, але добре освічені автори-літописці звертали увагу на наступність у частині правових рішень як на велику чесноту⁴³: В «Слові про закон і благодать» митрополит Іларіон до числа важливих чеснот князя Ярослава Мудрого відніс те, що той: «не рушаща твоих [батька – С.Р.] уставъ, нъ утвержающа, ни умяляюща твоему благоверію положенія»; ті ж слова літописець вніс до «Похвали князю Володимиру Васильковичу» про князя Мстислава Даниловича, що правив на Волині наприкінці життя та по смерті Володимира: «Добре зело послоухъ брате твои Мъстиславъ, егоже сотвори Г[оспод]ь наместника по тебе твоему вл[ады]ч[ес]твоу. Не роушаща твоихъ оуставъ, но оутвержающа»⁴⁴.

Великі ж збірники права, на кшталт «Мірила праведного» чи т. зв. Пушкінського збірника, були скоріш дорадчими книгами, що містили в собі розлогі настанови та поради для суддів. Тому немає підстав розглядати ці джерела як акти прямої дії. Хоча норми тієї ж Руської Правди були цілком діючими в суспільстві, що неодноразово підтверджено наявними давньоруськими приватними актами. Як не дивно, але багато років тому і щодо іншого права, англосакського, вкрай точно ситуацію описав Марк Блок: оскільки право було писане тією ж мовою, якою володіли і судді, і поважні представники громади, то вони могли користуватися ним, що дало змогу уникнути ситуації, типової для тої ж імперії франків, коли писане латиною право стало недоступним для загальної сприйняття⁴⁵. Це повною мірою відповідає і давньоруській ситуації: писане право забезпечувало поширеність норм на усій території під рукою руських князів, а також тих земель, що перейшли під іноземне правління але зберегли культурну і правову автономію. Водночас таке писане право не мало прямої дії, залишаючись дорадчим, однак вкрай поважним текстом. Судді спиралися на нього, а частота вживання ув'язувала щонайменше частину норм із повсякденням всього суспільства, зокрема і неписемної його частини, роблячи

такі норми частиною традиційних уявлень про право. Втім, як би там не було, ці тексти лишалися лише дорадчими.

За названих умов цілком логічно, що до складу найважливіших приватноправових актів почали включати певні нові правові конструкції, надаючи таким актам публічно-правових рис. Зокрема, це і традиція запровадження публічно-правових санкцій у рядних грамотах, про яку йшлося вище.

Висновки. Змішання у складі давньоруських приватноправових актів положень, типових для приватноправових, правозастосовних і правотворчих актів, набуло поширення не пізніше кінця XIII ст. на доволі широких теренах Давньої Русі. Причиною цього насамперед був персоніфікований характер законодавства, коли акти певного князя мали беззастережну загальнообов'язкову силу лише за його правління. Що, з однієї сторони, обмежувало можливості до розвитку законодавства через доповнення його дедалі новими приписами та створенням моделі однотипного тлумачення певних положень через розвиток правових принципів, а з іншої – відкривало простір для сваволі з боку суддів і заінтересованих осіб у разі зміни правителя. За таких обставин розширення положень приватних актів, зокрема закріплення в їх тексті публічно-правових санкцій, сприяло більшій взаємній захищеності сторін правочину. Виникнення положень про закріплення публічно-правових санкцій у текстах примирних договорів можна пов'язувати з нормотворчістю давньоруських правників, адже лише писане право могло забезпечити повну однаковість підходів на просторі сотень кілометрів у цілковито непов'язаних регіонах Давньої Русі. Втім, такий висновок відображає сучасний стан знань про приватноправові акти та історико-правову реальність Давньої Русі княжої доби загалом. Як зазначалося на початку, регулярне введення до наукового обігу нових історичних джерел та переосмислення вже відомих, але малодосліджених, що є особливістю сьогодення, сприяє постійному уточненню наукових позицій, а отже, й новим дослідженням. Також зазначимо, що досі практично не досліджуваною лишається доля давньоруського приватноправового акта на теренах давньоруських земель у складі Великого князівства Литовського, королівств Польського й Угорського та Молдавського князівства у XIV–XV ст., що також потребує висвітлення.

1. *Копанев А. И.* Советская дипломатика. Вспомогательные исторические дисциплины. Т. I. Ленинград : Наука, 1968. С. 56–73. 2. *Черепнин Л. В.* Новгородские берестяные грамоты как исторический источник. Москва, 1969. 438 с. 3. *Тихомиров М. Н.* Древняя Русь. Москва : Наука, 1975. 432 с. 4. *Андреев В. Ф.* Новгородский частный акт XII–XV вв. Ленинград : Наука, 1986. 143 с. 5. *Алексеев Ю. Г.* Частный земельный акт средневековой Руси (от Русской Правды до Псковской Судной грамоты). Вспомогательные исторические дисциплины. Вып. VI. Ленинград : Наука, 1974. С. 125–141. 6. *Панеях В. М.* Время возникновения древнерусского частного акта (Историографические заметки). Вспомогательные исторические дисциплины. Вып. 25. Санкт-Петербург : Издательство «Дмитрий Буланин», 1994. С. 19–40. 7. *Янин В. Л.* Новгородские акты XII–XV вв.: хронологический комментарий. Москва : Наука, 1991. 384 с. 8. *Купчинский О.* Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1285 с. ISBN 966-7155-85-4. 9. *Грязнов А. Л.* Белозерские акты XIV–XVI вв. : исследование и перечень. Вологда : Древности Севера, 2019. 603 с.; 10. *Каиштанов С. М.* Очерки русской дипломатики. Москва : Наука, 1970. 502 с.; *Каиштанов С. М.* Русская дипломатика. Москва: Высш. шк., 1988. 231 с.; *Каиштанов С. М.* Из истории русского сред-

невекового источника: Акты X–XVI вв. Москва : Наука, 1996. 266 с.; *Каштанов С. М.* Исследования по истории княжеских канцелярий средневековой Руси. Москва : Наука, 2014. 674 с.; **11.** *Каштанов С. М.* Частные акты и начало нотариата в феодальной России *Notariado público y documento privado: De los orígenes al siglo XIV*: Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática, Valencia, 1986. València. Vol. 2. P. 929–940. *Каштанов С. М.* Вопрос о частных актах в Древней Руси. *Из истории русского средневекового источника: Акты X–XVI вв.* Москва : Наука, 1996. С. 83–95. **12.** *Оспенников Ю. В.* Правовая традиция Северо-Западной Руси XII–XV вв. Москва : Юрлитинформ, 2011. 408 с. **13.** *Пархоменко Н. М.* Договор у системі форм права України: Монографія. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2000. С. 113. **14.** *Тарановский Ф. В.* Учебник энциклопедии права. Юрьев, 1917. С. 186. **15.** *Яковкин И. И.* Договор, как нормативный факт в древнем праве (Предварительный экскурс). «1882–XL–1922». *Сборник статей по русской истории, посвященных С. Ф. Платонову.* Петербург : ОГНИ, 1922. С. 15–23. **16.** *Там само.* С. 18. **17.** *Там само.* **18.** *Там само.* С. 19. **19.** *Там само.* С. 19–20. **20.** *Там само.* С. 21; **21.** *Веселовский С. Б.* Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси. Т. 1, ч. 1–2. Москва ; Ленинград : Издательство АН СССР, 1947. С. 114–115. **22.** *Там само.* С. 239–240. **23.** *Пархоменко Н. М.* Договор у системі... С. 53. **24.** *Кашанина Т. В.* Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы. Москва : Юрист, 1999. С. 248, 296; **25.** *Там само.* С. 293. **26.** *Там само.* С. 294–295. **27.** *Грабарь В. Э.* Первоначальное значение римского термина *jus gentium*. *Ученые записки Тартуского ун-та.* Вып. 148. Тарту, 1964. С. 38–39; *Василенко В. А.* Основы теории международного права. Киев, 1988. С. 3–4; Очерк становления и развития международного права. Вклад России : ошибки и достижения. *Международное право.* Отв. ред. В. И. Кузнецов. Москва, 2001. С. 14. **28.** Щорічний огляд знахідок берестяних грамот / Гиппиус А. А. Берестяные грамоты из раскопок 2019 г. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=HvDmFZXTrpDU> (дата звернення: 20.01.2020). **29.** *Блок М.* Апология истории или ремесло историка Изд. 2-е, доп.; пер. Е. М. Лысенко; прим. и статья А. Я. Гуревича. Москва, 1986. С. 175; *Панях В. М.* Время возникновения... С. 36–40. **30.** *Высоцкий С. А.* Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. Киев, 1966. Вып. I. С. 60–71, табл. XXV–XXVIII; *Никитин А. Л.* Основания русской истории : Мифологемы и факты. Москва, 2001. С. 389–404; *Кириленко В. В.* Топоніми у графіті Софії Київської XI–XVII століть. *Український археографічний щорічник.* 2013. Вип. 18. Т. 21. С. 166–167. **31.** *Зализняк А. А., Торопова Е. В., Янин В. Л.* Берестяные грамоты из раскопок 2010 г. в Новгороде и Старой Руссе. *Вопросы языкознания.* 2011. № 4. С. 3–19; **32.** *Зализняк А. А.* Древненовгородский диалект. Изд. 2-е, перераб. с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 415–420. **33.** Мерило Праведное по рукописи XIV века. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. Москва, 1961. 698 с.; Мерило Праведное. *Главное собрание библиотеки Троице-Сергиевой лавры.* Ф. 304/1. № 15 (2026). URL : <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f304i-15/> (дата звернення: 30.03.2020). **34.** *Павлов А. С.* Книги законные, содержащие в себе в древнерусских переводах византийские законы. *Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской АН. Т. XXXVIII.* № 3. Санкт-Петербург, 1885. 1–92 с. **35.** Мерило Праведное. Л. 80б–68. **36.** Главное собрание библиотеки Троице-Сергиевой лавры. Ф. 304/1. № 765. Л. 10б–3, 150б–160б URL : <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f304i-765/> (дата звернення : 30.03.2020). **37.** Русские достопамятности. Ч. 2; под редакцией Д. Н. Дубенского. Москва, 1843. С. 1–3. **38.** Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва ; Ленинград, 1950. С. 488–489. **39.** Грамоты Великого Новгорода и Пскова. Под ред. С. Н. Валка. Москва ; Ленинград : Изд. АН СССР, 1949. С. 317; *Купчинский О.* Акты та документи Галицько-Волинського князівства... С. 129. **40.** *Ромінський Є. В.* Співвідношення судових та позасудових засобів вирішення конфліктів у давньоруській правовій реальності. *Правова держава.* Вип. 23. Київ, 2012. С. 41–48; *Роминский Е. В.* Примирительные договоры

в древнерусском праве Киевской Руси и удельных княжеств. *История российской правовой системы и правовой культуры. Материалы международной научной конференции посвященной Году российской истории* (Архангельск, 30 октября – 1 ноября 2012 г.). Ч. 1 ; ред.–сост. С. О. Шалапин ; Северный (Арктический) федеральный университет им. М. В. Ломоносова. Архангельск, 2013. С. 204–210. **41.** Судова влада в Україні : історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія. За ред. І. Б. Усенка. Київ : Наукова думка, 2014. С. 78–79. **42.** Там само. С. 85. **43.** Ромінський Є. В. Давньоруські православні церковні інституції в правовому регулюванні суспільних відносин у Київській Русі (XI–XIV ст.). *Релігійний чинник в історії права, держави та юридичної думки: матеріали XXXIV Міжнародної історико-правової конференції* 27–29 травня 2016 р., м. Тисмениця / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.) та ін. Київ : Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2016. С. 268–274. **44.** Полное собрание руський летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. Изд. 2-е. Ленинград, 1926. Ст. 922. **45.** Блок М. Апология истории... С. 171–172.

References

1. *Kopanev A. I. Sovetskaya diplomatika. Vspomogatelnye istoricheskie discipliny.* T. I. Leningrad : Nauka, 1968. S. 56–73. (rus) **2.** *Cherepnin L. V. Novgorodskie berestyanые gramoty kak istoricheskij istochnik.* Moskva, 1969. 438 s. (rus) **3.** *Tihomirov M. N. Drevnyaya Rus.* Moskva : Nauka, 1975. 432 s. (rus) **4.** *Andreev V. F. Novgorodskij chastnyj akt XII–XV vv.* Leningrad : Nauka, 1986. 143 s. (rus) **5.** *Alekseev Yu. G. Chastnyj zemelnyj akt srednevekovoj Rusi (ot Russkoj Pravdy do Pskovskoj Sudnoj gramoty). Vspomogatelnye istoricheskie discipliny.* Vyp. VI. Leningrad : Nauka, 1974. S. 125–141 (rus) **6.** *Paneyah V. M. Vremya vozniknoveniya drevnerusskogo chastnogo akta (Istoriograficheskie zametki). Vspomogatelnye istoricheskie discipliny.* Vyp. 25. Sankt-Peterburg : Izdatelstvo «Dmitrij Bulanin», 1994. S. 19–40. (rus) **7.** *Yanin V. L. Novgorodskie akty XII–XV vv.: hronologicheskij kommentarij.* Moskva : Nauka, 1991. 384 s. (rus) **8.** *Kupchynskiy O. Akty ta dokumenty Halyskogo Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV stolit : Doslidzhennia. Teksty.* Lviv, 2004. 1285 s. (ukr) **9.** *Gryaznov A. L. Belozerskie akty XIV–XVI vv. : issledovanie i perechen.* Vologda : Drevnosti Severa, 2019. 603 s. (rus) **10.** *Kashtanov S. M. Ocherki russkoj diplomatiki.* Moskva : Nauka, 1970. 502 s. (rus) *Kashtanov S. M. Russkaya diplomatika.* Moskva : Vyssh. shk., 1988. 231 s. (rus) *Kashtanov S. M. Iz istorii russkogo srednevekovogo istochnika : Akty X–XVI vv.* Moskva : Nauka, 1996. 266 s. (rus) *Kashtanov S. M. Issledovaniya po istorii knyazheskich kancelyarij srednevekovoj Rusi.* Moskva: Nauka, 2014. 674 s. (rus) **11.** *Kashtanov S. M. Chastnyye akty i nachalo notariata v feodalnoy Rossii Notariado público y documento privado: De los orígenes al siglo XIV: Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática,* Valencia, 1986. València. Vol. 2. P. 929–940. (rus); *Kashtanov S. M. Vopros o chastnykh aktakh v Drevney Rusi. Iz istorii russkogo srednevekovogo istochnika : Akty X–XVI vv.* Moskva : Nauka, 1996. S. 83–95. (rus) **12.** *Ospennikov Yu. V. Pravovaya traditsiya Severo-Zapadnoy Rusi XII–XV vv.* Moskva : Yurlitinform. 2011. 408 s. (rus) **13.** *Parkhomenko N. M. Dohovir u systemi form prava Ukrainy : Monohrafiya.* Kyiv : Vydavnychiy Dim «Iurydychna knyha», 2000. S. 113. (ukr) **14.** *Taranovskij F. V. Uchebnik enciklopedii prava.* Yurev, 1917. S. 186. (rus) **15.** *Yakovkin I. I. Dogovor, kak normativnyj fakt v drevnem prave (Predvaritelnyj ekskurs). «1882–XL–1922». Sbornik statej po russkoj istorii, posvyashennyh S. F. Platonovu.* Peterburg : OGNI, 1922. S. 15–23. (rus) **16.** *Ibid.* S. 18. **17.** *Ibid.* S. 19. **18.** *Ibid.* S. 19–20. **19.** *Ibid.* S. 21. **20.** *Ibid.* S. 21. **21.** *Veselovskij S. B. Feodalnoe zemlevladienie v Severo-Vostochnoj Rusi.* T. 1, ch. 1–2. Moskva ; Leningrad : Izdatelstvo AN SSSR, 1947. S. 114–115. (rus) **22.** *Ibid.* S. 239–240. **23.** *Parkhomenko N. M. Dohovir u systemi...* S. 53. (ukr) **24.** *Kashanina T. V. Proishozhdenie gosudarstva i prava. Sovremennye traktovki i novye podhody.* Moskva : Yurist, 1999. S. 248, 296. (rus) **25.** *Ibid.* S. 293. **26.** *Ibid.* S. 294–295. **27.** *Grabar V. E. Pervonachalnoe znachenie rimskogo termina jus gentium. Uchenye zapiski Tartuskogo un-ta.* Vyp. 148. Tartu, 1964. S. 38–

39 (rus) ; *Vasilenko V. A. Osnovy teorii mezhdunarodnogo prava*. Kiev, 1988. S. 3–4 (rus) ; Ocherk stanovleniya i razvitiya mezhdunarodnogo prava. Vklad Rossii : oshibki i dostizheniya. *Mezhdunarodnoe pravo*. Otv. red. V. I. Kuznecov. Moskva, 2001. S. 14. (rus) **28**. Shorichnij oglyad znahidok berestyanih gramot. Gippius A. A. Berestyanye gramoty iz raskopok 2019 g. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=HvDmFZXTpdU> (accessed: 20.01.2020). (rus) **29**. *Blok M. Apologiya istorii ili remeslo istorika* Izd. 2-e, dop. ; per. E. M. Lysenko ; prim. i statya A. Ya. Gurevicha. Moskva, 1986. S. 175. (rus) ; *Paneyah V. M. Vremya vznikhoveniya drevnerusskogo chastnogo akta...* S. 36–40. (rus) **30**. *Vysotskiy S. A. Drevnerusskie nadpisi Sofii Kievskoj XI–XIV vv.* Kiev, 1966. Vyp. I. S. 60–71, tabl. XXVII; XXVIII (rus) ; *Nikitin A. L. Osnovaniya russkoj istorii: Mifologemy i fakty*. Moskva, 2001. S. 389–404 (rus) ; *Kyrylenko V. V. Toponimy u hrastii Sofii Kyivskoi XI–XVII stolit. Ukrainskiy arkhheohrafichnyi shchornichnyk*. 2013. Vyp. 18. T. 21. S. 166–167. (ukr) **31**. *Zaliznyak A. A., Toropova E. V., Yanin V. L. Berestyanye gramoty iz raskopok 2010 g. v Novgorode i Staroj Russe. Voprosy yazykoznaniya*. 2011. № 4. S. 3–19. (rus) **32**. *Zaliznyak A. A. Drevnenovgorodskij dialekt*. Izd. 2-e, pererab. s ucheto materiala nahodok 1995–2003 gg. Moskva : Yazyki slavyanskoj kultury, 2004. S. 415–420. (rus) **33**. *Merilo Pravednoe po rukopisi XIV veka*. Izdano pod nablyudeniem i so vstupitelnoj statej akademika M. N. Tihomirova. Moskva, 1961. 698 s. ; *Merilo Pravednoe. Glavnoe sobranie biblioteki Troice-Sergievoj lavry*. F. 304/I. № 15 (2026). URL : <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f304i-15/> (accessed : 30.03.2020). (rus) **34**. *Pavlov A. S. Knigi zakonnye, soderzhashie v sebe v drevnerusskikh perevodah vizantijskie zakony. Sbornik Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoj AN*. T. XXXVIII. № 3. Sankt-Peterburg, 1885. 1–92 s. (rus) **35**. *Merilo Pravednoe*. L. 80b.–68. **36**. *Glavnoe sobranie biblioteki Troice-Sergievoj lavry*. F. 304. № 765. L. 10b–3, 150b–160b. URL : <https://lib-fond.ru/lib-rgb/304-i/f304i-765/> (accessed : 30.03.2020). (rus) **37**. *Russkie dostopamyatnosti*. Ch. 2 ; pod redakciej D. N. Dubenskogo. Moskva, 1843. S. 1–3. (rus) **38**. *Novgorodskaya pervaya letopis starshego i mladshogo izvodov*. Moskva ; Leningrad, 1950. S. 488–489. (rus) **39**. *Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova*. Pod red. S. N. Valka. Moskva ; Leningrad : Izdatelstvo AN SSSR, 1949. S. 317. (rus) *Kupchynskiy O. Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva...* S. 129. (ukr) **40**. *Rominskiy Ye. V. Spivvidnoshennia sudovykh ta pozasudovykh zasobiv vyrishennia konfliktiv u davnorusskii pravovii realnosti. Pravova derzhava*. Vyp. 23. Kyiv, 2012. S. 41–48. (ukr) ; *Rominskij E. V. Primiritelnye dogovory v drevnerusskom prave Kievskoj Rusi i udelnyh knyazhestv. Istoriya rossijskoj pravovoj sistemy i pravovoj kultury. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii posvyashennoj Godu rossijskoj istorii* (Arhangelsk, 30 oktyabrya – 1 noyabrya 2012 g.). Ch. 1 ; red.–sost. S. O. Shalyapin ; Severnyj (Arkticheskij) federalnyj universitet im. M. V. Lomonosova. Arhangelsk, 2013. S. 204–210. (rus) **41**. *Sudova vlada v Ukraini : istorychni vytky, zakonimosti, osoblyvosti rozvytku : monohrafiia*. Za red. I. B. Usenka. Kyiv : Naukova dumka, 2014. S. 78–79. (ukr) **42**. *Ibid*. S. 85. **43**. *Rominskiy Ye. V. Davnorusski pravoslavni tserkovni instytutsii v pravovom rehuliuванні suspilnykh vidnosyn u Kyivskii Rusi (XI–XIV). Relihiinyi chynnyk v istorii prava, derzhavy ta yurydychnoi dumky: materialy XXXIV Mizhnarodnoi istoryko-pravovoi konferentsii 27–29 travnia 2016 r., m. Tysmenytsia*. Red. Kolehiia : I. B. Usenko (holova), A. Yu. Ivanova (vidp. sekr.) ta in. Kyiv ; Kherson : FOP Hrin D. S., 2016. S. 268–274. (ukr) **44**. *Polnoe sobranie russkij letopisej*. T. 1. Lavrentevskaya letopis i Suzdalskaya letopis po Akademicheskomu spisku. Izd. 2-e. Leningrad, 1926. St. 922. (rus) **45**. *Blok M. Apologiya istorii...* S. 171–172. (rus)

Rominskiy Yevhen. Some features of the private treaties of Old Rus of the princely era as sources of law

Introduction. *The article gives an assessment, from the point of view of law, of the development of the Old Rus private legal acts as a source of law, the attention is drawn to the social and legal causes of its evolution.*

The aim of the article. *The research proposes to apply the existing theoretical developments on the role of the treaty as a source of law in pre- and early-state societies to the information about the private legal acts of Old Rus of the princely era. It also covers the development of written private legal acts in the aforementioned days under the influence of ideas about law and legislation of the time.*

Methods and results. *In the last hundred years, the national and Soviet legal sciences have paid particular attention to the problem of contractual relations in potestary societies. Concepts have been developed on the role of the treaty as a leading source of regulating the relations between particular strata (tribes, tribes, communities, social states, etc.) before the emergence and strengthening of the state. It is noted that the normativity of such treaties was provided by the very fact of their recognition by the state (court) as proper sources. In turn, in the conditions of weakness of legislative regulation, the treaties acted not so much as acts of enforcement, as they combined several features inherent in different types of acts: private and public-law, including rulemaking. Such features were especially inherent in the treaties of the medieval era.*

These theoretical provisions can be combined with the available information about the social system, law and acts of Old Rus of the princely era, that is, the period from the rise of the East Slavic proto-state formation of the Rurik princes and to the middle of the XIV century: when social processes in the Old Rus began to evolve dynamically under the influence of external and internal factors. The rapid progress of the study of ancient Russian heritage by special historical disciplines, such as archeology, sigillography, diplomacy, etc., contributes to such research. The emergence of new primary sources allows us to review the earlier ideas about the nature of an ancient private act and its significance in the coverage of the historical and legal reality of Old Rus of the princely era.

Conclusions. *Particular attention is paid to conciliation treaties (ryadnye gramoty) in comparison with other private legal acts. Of particular interest is the consolidation in their texts of public-law sanctions unknown to other sources. The assumption is made about the origin of such sanctions from a certain written legal text, which has led to the widespread geographical distribution of such rare documents. The characteristic of princely legislation is given, in particular the weight is given to its extreme personification, when the acts of one prince were not of fundamental importance to the new one. Attention is also paid to the problem of unreliable obedience and the ways to solve it.*

Key words: *Kievan Rus, Old Rus, Medieval Law, Old Rus Law, Treaty, Private Legal Act, Source of Law.*